

CORESPONDENȚA LUI NICOLAE DENSUȘIANU CU INTELECTUALII BĂNĂȚENI ȘI CRIȘENI (1882-1897)

Dan Demșea

Lucrarea este rezultatul cercetării întreprinse în arhiva cabinetului de manuscrise al Bibliotecii Academiei Române – București. Este vorba despre cele două volume de corespondență legată (respectiv mss.rom. 5336 și 5337) cuprinzând scrisorile primite de către *Nicolae Densușianu*¹ de la o serie de personalități românești și străine. Selecția operată de noi își propune să releve nu atât aria și diversitatea problemelor abordate cât gradul de participare a intelectualității din părțile vestice ale românimii la ceea ce am numi *osmoza vieții culturale românești*.

Analizată cronologic, corespondența cu bănățenii și crișenii, „începe” cu o problemă literară, azi lipsită de relevanță²; și „sfârșește” cu o problemă asemănătoare ca domeniu, actuală până în zilele noastre: culegerea și publicarea folclorului³.

Suntem tentați să acordăm o atenție mult mai mare problemelor politice abordate de către corespondenți. Ele sunt în măsură să reprezinte interes pentru cercetător. Chiar și numai dacă vor contribui la creionarea unor personalități mai puțin cunoscute precum a fost George Serb de Cuvin⁴, stabilit la Budapesta⁵.

Nu sunt de neglijat preocupările lui N. Densușianu pentru a culege toponime și tradiții istorice locale pe calea angrenării unui mare număr de

1. Propunem o lecturare a numelui său, scris în epocă „Densușianu”, pronunțând și scriind așa cum se pronunța pe atunci: Densușanu.

2. Biblioteca Academiei Române, București (prescurtal BARB), Mss. rom. 5336, f. 428 și 435. Este vorba despre scrisoarea lui Iosif Vulcan din octombrie 1882, în care apelează la discreția destinatarului, trimițându-i piesa Ștefan cel Tânăr”, „tragedie istorică națională în versuri, în cinci acte” spre a-i cere părerea privind oportunitatea înaintării ei la concursul cu premii oferite de direcțiunea generală a teatrelor din România. Din corespondența purtată între cei doi reiese că piesa lui Vulcan a fost respinsă de la concurs. Contrariat, Vulcan îi cere explicații privind motivul respingerii.

3. Idem, f. 186-187. Învățătorul Teodor Daul, originar din județul Arad, îi scrie din Craiova la 3 martie 1897 pentru a fi susținut în editarea celor peste 1000 de cântece populare. Arată că a emigrat în România „pentru că ungurii l-au prigonit ca dușman al ideii de stat maghiar”.

Biografia acestuia rămâne cu un semn de întrebare. Anume că nu se știe unde și când a murit. Credem că cercetarea ultimei părți a vieții acestui publicist ardelean trebuie căutată la Craiova. Vezi și Dicționarul literaturii de la origini până la 1900. București 1979, p. 262.

4. Francisc Hoszu-Longin îi scrie din Deva lui N. Densușianu la 27 martie 1893 că „afară de Bădescu, alias Bagyai”, se mai aflau prin 1878 la Budapesta „și alți tineri români în frunte cu George Serb, acum deputat dietal guvernamental, cari scriau contra politicilor /adică contra oamenilor politici – n.n./ și bărbaților de stat din România ca Brăteanu /corect Brătianu – n.n./, Kogălniceanu /...”. BARB, idem, f. 258. Vezi și „Familia”, Oradea, 1903, p. 188-189.

5. George Serb de Cuvin figurează ca atare pe placa de piatră neagră, alături de o serie de alți donatori de seamă, aflată în holul Muzeului, Teatrului și Bibliotecii Asociațiunii Transilvane (Astra) din Sibiu; acest palat al Astei a fost inaugurat în anul 1905.

corespondenți de pe întreaga întindere locuită de români⁶. Acest adevărat demaraj epistolar îi va aduce ocazia de a intra în contact – uneori direct – cu o mulțime nebănuită de mare de români. Ceea ce va determina implicit lărgirea tematicii istorico-lingvistice, ba chiar o deplasare a atenției spre frământatele probleme politice și confesionale contemporane⁷.

Un ultim aspect întâlnit în această corespondență îl constituie preocupările pentru istoria românilor. Ele se vădese în cuprinsul rândurilor epistolare ale inginerului de mine Ion Muntean⁸, ale juristului Atanasie Marian Marienescu și ale lui Vinčențiu Babeș. Scrisorile acestora din urmă merită să fie detaliate. Ele însele au ajuns istorice.

Marienescu, pe vremea aceea judecător la Oradea, membru al secției istorice a Academiei Române⁹, „îndrăznește a-i atrage atenția la o materie de interes pentru noi, cei de dincoace. E vorba de Moise Nicoară carele a fost început lupta națională pentru ca Aradul să capete episcopi români; și la intrigile sârbilor a zăcut 4 1/2 ani în robie. S-a dus apoi de aici /.../ în România. Eu în 5 septembrie 1859 ajunsesem la București /.../. Am întrebat de Moise Nicoară și am fost dat de urma lui. M-or trimis unii la /mănăstirea/ Șerban vodă, alții la Mihai vodă, anume la o mănăstire din cauză că Moise Nicoară e susținut pe acolo din milă. Îmi spunea Boiescu /Vasile Boierescu?/, Bozianu etc. câte ceva despre el, dar nimic pozitiv; și nu mi-a fost cu puțință să-l aflui¹⁰. Peste doi ani, în 1861, Moise Nicoară avea să moară în București. În anul 1865, Nicolae Bălășescu publică în ziarul de limbă română din Pesta, „Concordia” locul și data morții lui Moise Nicorescu (subl. ns.): „10 octomver 1861 /.../ cimitirul public, afară la Mavrogene /Mavrogheni – n.n./. Subscrisul, cu D/omnul/ Laurian, contele D. Rosetti, frații Golești și alți amici l-au condus și l-au așezat în pământ /.../”¹¹. Această mențiune de presă pare să fie prima pomenire publică despre Moise Nicoară. At. M. Marienescu nu avusese cunoștință despre ea deoarece după cum reiese din scrisoarea sa către N. Densușianu, mai sus amintită, îl roagă astfel: „Când mergi la preumblări, abată-te ici cole și întreabă! Poate că D-l Vasile Maniu va ști ceva. Ar fi de interes istoric să dai de urma pe unde a umblat

6. Vezi răspunsurile la „chestionarul lui N. Densușianu”, aflate la cabinetul de manuscrise al BAR – București. Semnalarea gradului de corectitudine al „numirilor de hotare” o face Francisc Hoszu-Longin în scrisoarea sa din 12 iunie 1892. BARB, idem, f. 252. Vezi și textul reproduș în anexa I a lucrării lui Ioachim Lazăr, Din corespondența lui Nicolae Densușianu privind difuzarea chestionarului istoric și strângerea datelor pentru Dacia preistorică, în „Sargetia”, Acta Musei Devensis, Deva, 1992-1994, p. 201-217.

7. Pentru problemele confesionale, a se vedea corespondența primită de „N. Densușianu” între anii 1893-1908 din partea directorului „Gazetei” de la Brașov, Aurel Mureșanu. BARB, idem, f. 340-347. Deasemenea, corespondența primită din partea lui Fr. Hoszu-Longin. Idem, f. 262.

Pentru problemele legate de ziarul „Tribuna”, vezi Idem, Mss. rom. 5337, care cuprinde corespondența litografiată, primită din partea ui Alexandru Mocioni, începând din anul 1888.

Facem această semnalare, deoarece manuscrisele merită o publicare *in extenso*.

8. BARB, Mss. rom. 5336, f. 313. Scriindu-i din Bahna /Mehedinți – n.n./, în ziua de 28 ianuarie 1881, inginerul îi făcea precizarea că a aflat de prezența în număr mare a unor *emigranți* de al lui Horea, în „Panciova, Becicherecul Mare, Toracul Mic”.

9. Ovidiu Bârlea, Prefață la Atanasie Marian Marienescu, *Poezii populare din Transilvania*, București, 1971, p. VI.

10. BARB, idem, f. 298, scrisoare datată 21 octombrie 1894, stil nou.

11. Cf. „Concordia”, Pesta, 1865, nr. 4, p. 14.

și cum a trăit, când a murit și apoi să publici ceva în Familia /.../12. Publicarea la Oradea a biografiei lui Dimitrie Tichindeal cât și a lui Moise Nicoară avea s-o facă peste un an, în 1895, Iosif Vulcan13.

Scrisoarea lui Marienescu se încheie cu constatări relevante pentru starea de spirit a românimii din nordul Crișanei14, la câteva luni de la procesul memorandiștilor de la Cluj.

Scrisoarea lui Vincențiu Babeș, datată „Arad, 3/15 faur 1883”, face referire la un episod din biografia lui Andrei Mocioni, nemenționat în biografia tipărită15 datorită cererii exprese a președintelui Academiei Române, D.A. Sturza16: „Încurcarea pentru Dunăre17 mă face a-mi aduce aminte de unele episoade din trecut în istoria luptelor noastre politice-naționale. D-ta știi că eu în notițele mele biografice asupra vieții și activității lui Andrei Mocioni m-am încercat să fac o schiță a acelor lupte din epoca mai nouă, de vreo 35 de ani încoace. Nu știu, însă, dacă Ți-e cunoscută îngrijirea ilustrului nostru D./omn/ președinte Sturza pentru tonul și direcțiunea operei mele ca nu cumva prin acelea să fie vătămată drăgălașa noastră Monarhie!”. În continuare, Babeș îi explică faptul că din acest motiv a suprimat unele din „incidențe din cele mai memorabile”. „Acum, că văd încordându-se relațiile, și pe ilustrul nostru președinte – în fruntea diplomației române, îmi vine să mă căiesc pentru suprimările ce /le/-am făcut; mai vârtos, pentru una, anume a vizitei ce la anul 1867, în februarie sau martie18, /o/ făcuse Andrei Moicioni lui Kossuth în Turin /Torino/, incident de care Kossuth amintește în scriptele sale, /n/ tomul III, dar foarte puțin corect și lămurit.

Eu sum unicul, afară de văduva răposatului /Mocioni/, care cunosc exact motivul și toate amănuntele vizitei. Adaug că pe la finitul anului trecut /1882/, în Gazeta Transilvaniei oarecine provocându-se la cartea lui Kossuth, arăta nedumirire asupra aceluia incident, ceea ce pe mine mă îndemnase să promit d-lui Andrei Mureșianu o ocazională lămurire și deslucire autentică. Am și căutat notițele mele /ciorna inițială – n.n./ de pe acel timp și am găsit unele, dar nu ajunsei a scrie cele ce doream. Aș fi foarte plecat /îndatorat – n.n./ dacă s-ar mai putea adăuga câteva șiruri asupra aceluia incident la Notițele mele /biografice/”.

N. Densușianu nu a dat curs cererii de ultimă oră a lui Babeș fie din motive de discreție politică fie că era prea târziu. Noi credem că ambele erau valabile.

Scrisoarea lui Babeș se încheie cu o observație de nuanță în privința diferenței de accent între presa din regatul României și presa de limbă română

12. BARB, idem.

13. Iosif Vulcan, *Dimitrie Cichindeal – Date noue despre viața și activitatea lui*. Discurs de recepțiune ținut în Academia Română (urmare), în „Familia”, Oradea, 1895, nr. 43, 22 oct./3 nov., p. 505.

14. „Dacă te întâlnești cu Eugen Brote, fratele soției mele, spune-i că toți suntem sănătoși și-l sărutăm.

Pe toate terenele simțim reutatea timpului. Nu știm dacă sub tatarî fost-a mai bine. /.../”. BARB, idem f. 298v.

15. Vincențiu Babeș, *Notițe biografice asupra vieții și activității decedatului Andrei Mocioni*, București, 1883.

16. BARB, idem, f. 19.

17. Probabil este vorba despre obiecțiile emise de către statul român față de pretențiile Austro-Ungariei în crearea Comisiei mixte a Dunării (comisie care avea sarcina să se ocupe de înlăturarea obstacolelor navigației pe Dunărea inferioară). Cf. Șerban Rădulescu Zoner, *Dunărea, Marea Neagră și puterile centrale (1870-1898)*, Cluj, 1982, p. 110, 112. Vezi și Stenographischer Bericht über die Discussion betreffend die Beseitigung des Schiff.ahrt./-Hind. an der unteren Donau. Wien, 1882.

18. Vinc. Babeș, op. cit., p. 37. Volumul III al „Scrierilor” lui Kossuth se referă la anii 1860-1862.

de pe teritoriul regatului Ungariei: „Eu, deși nu sum în pozițiunea d-a ceti multe foi din România și nici vr-o corespondență mai regulată, n-am cu politiciii / politicienii – n.n./ de dincolo, atâta totuși am observat că dincolo, mai mult, se inculpă și /se/ combate maghiarimea pentru politica lor, /ce ne este/ nouă / românilor – n.n./ inamică, decât /ar trebui combătută – n.n./ Austria; precând la noi, la Budapesta stupiditatea și nesațul domnilor maghiari se consideră mai mult d-o slăbiiune asiatică de care, /de fapt/, Austria și chiar Germania fac abusul cel pernicios pentru noi și pentru elementul maghiar”.

Pe considerentul acestei „erori” de optică a presei din regatul României, Babeș își propune, de aici înainte, să devină extrem de „scrupulos”¹⁹.

Nu am putea încheia această prezentare a corespondenței lui Nicolae Densușianu fără a nu ne opri asupra modului cum s-a desfășurat acțiunea de difuzare a chestionarelor sale între anii 1884-1894 în părțile Aradului. Pentru economia lucrării noastre vom aborda momentul anului 1893, considerându-l ca relevant pentru intervalul menționat. Chestionarele privind tradițiile istorice locale și prezența antichităților au fost trimise, printre alții, episcopului ortodox român al Aradului, Ion Meșianu. Felicitându-l pentru ideea creerii acestor chestionare, episcopul Meșianu – în răspunsul său din 4/16 iunie 1893 – îl pune la curent cu „distribuirea” celor 80 de exemplare de *chestionar* la 80 de preoți și „intelenți”/intelectuali – n.n./. Chestionarele, completate, urmau să fie trimise direct la Academia Română din București. Credem că experiența anterioară a lui N. Densușianu îi dictase această modalitate. El dorea să evite intermediarii de orice fel, care ar risca să deformeze răspunsurile la chestionar. Amintim în acest sens faptul că în vara anului 1884, Augustin Hamsea, funcționar conzistorial la Arad, îi trimitea, în urma răspunsurilor primite din partea protopopului Radnei „denumirile /de locuri de hotar ale/ comunelor Totvărădia /azi Vărădia de Mureș/, Conop, Hăhăliș, Cuiăș și Bărzava”²⁰.

Cu toate aceste măsuri de prevedere, răspunsurile se lăseau așteptate, uneori prea multă vreme (ca să folosim un eufemism pentru lipsa de răspuns). Lucrul este explicabil dacă ne gândim ce înseamna munca de teren a celui care adună astfel de mărturii. În aceeași perioadă, mai precis, între anii 1886-1891²¹, Márki Sándor, autorul unei monografii istorice a Aradului, a străbătut cu șareta²² „întreg teritoriul comitatului”, culegând date de pe teren și, concomitent, a cercetat un imens material arhivistic și publicistic pentru acest scop. Cele două volume ale monografiei sale, apărute în 1892 și 1895 au stârnit, fără îndoială, interesul lui N. Densușianu.

În anul 1893 N. Densușianu își răspândea chestionarele, printre altele, în părțile Aradului. Despre roadele culese vom lăsa să grăiască scrisoarea protopopului Moise Bocșanu, datată în 23 iulie stil vechi 1894, din Arad: după trecerea unei jumătăți de an „rezultatul împărțirii chestionarelor e aproape nul

19. BARB, idem, f. 20.

20. Idem, f. 226.

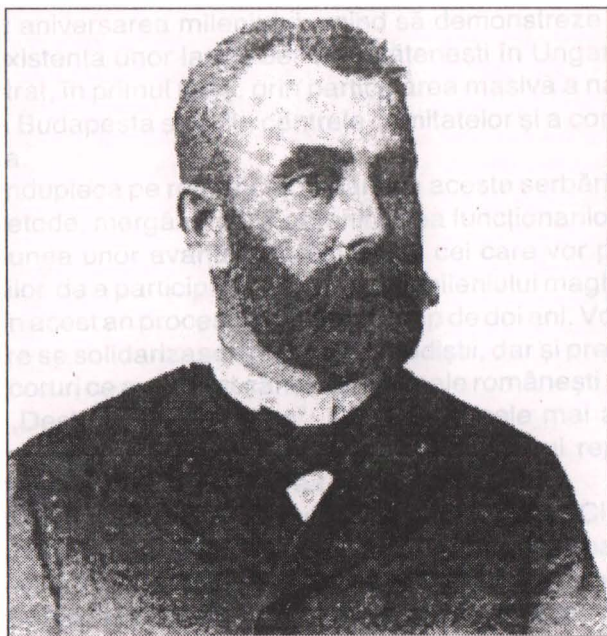
21. Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története*, vol. II, Arad, 1892, p. VI. Cf. Kovách Géza, Márki Sándor – népek közeledése, București, 1976, p. 20.

22. Mulțumiri pentru această informație se cuvin d-lui profesor Eugen Glück din Arad.

căci /preoții din protopopiatul său/ n-au știut pune greutatea cuvenită pe cauză /.../”²³.

Ce am putea conchide despre modul de a răspunde pe cale poștală la chestionare atât de pretențioase? Că folosirea intermediarilor nu se arăta a fi o soluție prea eficientă. Excepția o făcea doar acel intermediar care era, la rândul său, pasionat de acest domeniu. Oricum, masa celor chestionați pe teren – sătenii – nu rămâne indiferentă. Atât intelectualii cât și țărani îi vor solicita mult timp după apariție (1884), „Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria”, autorului de la București această carte. Dăm un exemplu din părțile vestice ale românimii. Demetriu Crișan, „econom” în Șeitin (comună mare românească de pe malul nordic al Mureșului inferior), îi cerea contra cost, la 9 iunie 1897 „Istoria renumitului Horia”. Autorul nu-l lasă fără răspuns²⁴. Păcat că nu cunoaștem conținutul acestuia.

Credem că cu aceste puțin numeroase exemple am reușit să demonstrăm ceea ce ne-am propus.

NICOLAE DENSUȘIANU,
născut 1846 în Densuș (Transilvania),
vechiu colaborator al „Gazetei”.

23. BARB, idem, f. 85.

24. Idem, f. 184.

+ Redăm în anexă portretul lui Nicolae Densușianu, publicat în numărul jubiliar din 1908 al „Gazetei Transilvaniei” la Brașov.

**LA CORESPONDANCE DE NICOLAE DENSUȘIANU AVEC LES
INTELECTUELS DE BANAT ET CRIȘANA (1882-1897)**

Résumé

L'auteur signale une série des dates inédits sur les relations épistolaires entre Nicolae Densușianu – bibliothécaire en Bucarest – et les roumains de l'est du Tisa (1882-1897). La source documentaire offri par les manuscrits de la Bibliothèque de l'Académie Roumaine – Bucarest met en lumière ses vastes préoccupations (littérature, folklor, toponymie historique, l'histoire de l'église roumaine et, non pas dans la dernier rang, l'histoire de la „révolution de Horia“).

La correspondance reçue par cet transylvain originaire de Densuș (Hatzég), relève, parmi les autres, l'intention de l'académicien Atanasie Marian Marienescu, juge à Oradea, de reconstituer la biographie de Moise Nicoară; aussi bien que le tourment intellectuel du Vincențiu Babeș pour nuancer l'investigation de l'histoire nationale et politique roumaine (en espèce, les contacts entre Andrei Mocioni et Kossuth Lajos à Turin).